

יעקב רוזנטל

הקשר היהודי לכיבוש ארץ-ישראל בשנת 1540

בארכיון ה'מוזאון הגרמני הלאומי' בנירנברג מצוי תיק מסמכים מהמאה השש־עשרה שכותרתו 'על אודות הקשר היהודי' (De conjuratione Judaeorum).¹ בין השאר נמצאים בתיק שני מכתבים משנת 1540 העוסקים ב'קשר' הזה, שאין ידוע עליו דבר משום מקור היסטורי אחר. עם זאת נראה כי כותרת התיק אינה מדויקת, שכן על פי דברי הכותבים מדובר בקשר שקשרה כנופיה של הרפתקנים לא יהודים לכבוש את ארץ הקודש, והיהודים אמורים היו רק לממן תכנית זו. העובדה הממשית היחידה בכל הפרשה המוזרה היא הידיעה על מאסרו של אחד מראשי הכנופיה על ידי שוטרי הנסיך הבוחר (Kurfürst) של ברנדנבורג. בחקירתו של האיש נחשפה המזימה, ופרטיה תוארו במכתב הראשון מבין השניים הדנים בפרשה. כותב המכתב הוא גאורג סבינוס (Georg Sabinus, 1508–1560) והוא נשלח אל 'יוהן, עוזרו של פיליפוס' (Joanni Philippi famulus). 'פיליפוס' הוא פיליפ מלנכתון (Philipp Melanchthon, 1497–1560) רפורמטור, הומניסט ומחנך, שנודע גם כאוהד יהודים. מלנכתון היה מראשי התנועה הפרוטסטנטית בגרמניה ומנהיגה אחרי מות מרטין לותר, בשנת 1546, ובאותו זמן כיהן כפרופסור באוניברסיטה של ויטנברג. סבינוס היה תלמידו ובעלה של בתו מגדלנה. לימים שימש סבינוס כפרופסור באוניברסיטה של פרנקפורט ואחר כך היה הרקטור הראשון של אוניברסיטת קניגסברג. המכתב נכתב בגרמנית של ימי הביניים המאוחרים, הוא מובא כאן במקור ובתרגום.

1 התיק נשמר עד היום בארכיון המוזאון והסיגנטורה שלו: Autographen K.41 (Winshemius)

Ianni philippi famulo.

1965

Lieder Joseph ist seit itzumbt nicht diezeit, sonst
 wolt ist ein vnderdachtige ding geschickem jatum. Es
 ist ein gnediger fex zu Berlin einen gefangem, welche
 sich schmidt einem fang der gottem vnd der jntem,
 ist ein dinger von Augspurg, sonst zu Mainzdenbryg
 geborn, vnd sagt das er ein Amelstia sey, fete vati
 uina von seinem minoribus, das er das gottlandt
 sol exobem, vnd terram sanctam, vnd wie das ihm
 Euen geister erschimmem vnd solts gezeigem, das er sol
 ein expediam in orientem firmemem. Man sagt
 vil gelt sey ihm ge fundem, vnd dieff! Daranfs man
 sich erkundigt hat, wie das die teute vnd edwaldigst
 seipt leude in Italia, Heluetia, Gallia, Germania vngem
 vnd Hispania, vnd alle jntem p totum ortem sich
 zu schiff verjntem, Susiam vnd Gattiam ein zunge
 mem, vnd daanach ein zehenerise expeditionem ein
 orientem vorzintem, vnd seint in der bestellung
 vder die Grogmassschindertnische, terram sanctam dem
 liden eigut Hierodem. Den die jntem vollen
 p totum ortem ihre ginter dar zu conferierung, das sie
 ihre regim viderimts mögen recipierem, vnd das
 solts was sey, das sich die jntem prefflich ristem,
 so sagt man itz vderlich zu Craids sey den jntem
 vder die so grofser vngem mit piffen gefundem, vnd
 sagen die Raufflandt, das die jntem zu prag
 ein tax oder funff alben salpeter in germania auff
 schrifft. Es ist auch segen lich die sag, das etlich funff
 in germania solten in dieser conuincation seym. Das
 saltem luf mein gnediger fex den ge fangen vnd be
 vorem, hat ihm competes lustem andernem, vnd wie
 vnd die von der Sifailen bryg vnd vil ander treifflich

GNM Nbg.

Archiv
Autographen K.41

(Windshemius)

יוהן יקר!

עד עתה לא היה לי פנאי למסור לך ידיעה מזורה: נסיכי רב החסד² לכד איש אחד שמתיימר להיות מלכם של הגוטים³ והיהודים. הוא אזרח אוגסבורג, שנולד במגדבורג. הוא טוען שהוא צאצא של עמלק [Amalechiter], ושנסמרה לו מאבותיו נבואה כי עליו לכבוש את גוטלנד ואת ארץ הקודש. הוא גם סיפר ששתי רוחות הופיעו בפניו וציוו עליו לצאת למסע במזרח. בכליו נמצאו כספים רבים וגם איגרת. מהכתוב בה מתברר שמנהיגים טובים וחזקים ביותר באיטליה, שווייץ, צרפת, גרמניה, הונגריה וספרד קשרו קשר עם יהודי העולם. תחילה היה עליהם לכבוש את גוטלנד ואת שוודיה, אחר כך לגייס 200,000 איש, לצאת למסע של עשר שנים למזרח ולכבוש את ארץ הקודש למען היהודים. היהודים ברחבי העולם רצו להשקיע את הונם כדי לקבל את מלכותם בחזרה. העובדה שזו הייתה כוונתם מוכחת מכך שהתגלו אצל יהודי קרקוב יותר מארבעים עגלות גדולות טעונות אבק שרפה. מחוגי סוחרים נודע שיהודי פראג קנו במשך חמש שנים את כל הקלחת המצויה בגרמניה. לפי השמועה גם נסיכים גרמנים מסוימים היו בטורד הקשר הזה. לכן בפקודת נסיכי נשמר אסיר זה היטב והושם באזיקים. הרוזן שולנבורג [Schulenburg] ואצילים נודעים אחרים פנו בענייניו והציעו לשלם מאות אלפי גולדן לשם שחרורו בערבות, אך הנסיך הבוחר לא נענה להם. אני מצפה שהנסיך ימסור את האסיר לידי הקיסר.

אני עצמי חזרתי מברלין לפני יומיים ורציתי למסור לך מיד את הידיעה הסודית הזאת, אולם כאמור רק היום הגעתי לכך.

יום שלישי אחרי יומו של מרטין הקדוש [11 בנובמבר] [חתום] סבינוס

[כותרת האוסף השלם. זו תוספת מאוחרת בכתב-יד שונה⁴] מידע על האסיר בברלין הקורא לעצמו מלכם של הגוטים והיהודים ועל הכנותיהם של היהודים לכיבוש הארץ היעודה. וינסהמיס

את המכתב השני כתב סבסטיאן תאודוריקוס (Sebastianus Theodoricus), שנודע גם בכינוי וינסהמיס (Winsheimius), על שם עיר מולדתו וינסהיים שבפרנקוניה התיכונה. הוא היה דוקטור לפילוסופיה ורפואה ופרופסור באוניברסיטת ויטנברג. המכתב נכתב כשהתארח בבית מורו יוהן קצמן (Johann

2 יואכים השני לבית הוֹנְנְצוֹלְרֵן היה הנסיך הבוחר של ברנדנבורג משנת 1535 עד 1571.

3 הכוונה כנראה לאי השוודי גוטלנד בים הבלטי

4 ס' קראוס משער במאמרו (להלן, עמ' 176, הערה 9), שהיא תוספת מאוחרת, פרי עטו של פוגלר (ראו קראוס, שם, עמ' 256, הערה 21).

הרקטור הפרוטסטנטי הראשון של בית הספר על שם לורנץ בעיר נירנברג, ונשלח אל דוקטור גאורג פוגלר (Georg Vogler).⁵ המכתב נכתב לטינית, והוא מובא כאן בתרגום, ובהמשך תצלום המקור:⁶

מגיסטר פאולוס⁷ העביר למורי קצמן העתק של מכתב שנשלח לעוזרו של פיליפוס על ידי סבינוס, חתנו של פיליפוס. במכתב זה מדובר על קשר של היהודים לכיבוש ארצם מחדש ולהחזרת כהונתם. מכיוון שסקרנותך לחדשות ידועה לי, אני מעביר לך העתק של מכתב זה ומצרף לזה גם את דעתו של מורי קצמן, שהוא עצמו מבקש למסור לך. ובכן מגיסטר קצמן סבור שאותו איש המתיימר להיות מלכם של הגוטים והיהודים, אינו אלא נוכל. באמתלה של כיבוש ארץ הקודש והחזרת הכהונה הוא מתכוון למעשה לשדוד יחד עם כנופיתו את כספם ואת רכושם של היהודים העשירים. כידוע אספו היהודים למטרה זו הון רב, שמצצו באמצעות הנשך שלהם מכל גרמניה במשך שנים רבות.

לאחר שקראתי את מכתבך, למחרת מיד ניגשתי אל מוכר הספרים, ולאחר שרכשתי ממנו עותק אחד של כתבי הקודש, לקחתי אותו לציר והפקדתי אותו בידיו כדי שיקשט ויאיר את הצורות והדמויות שבו בצבעים יפים; לאחר שיעשה הדבר, אדאג מיד שיושלם בצורה הנאותה ביותר ויועבר אליכם באמצעות שליח או עגלון מתאים. לאחר מילים מעטות אלה היה שלום.

נכתב בבית קצמן בשחר של הארבעה בדצמבר. קבל [את המכתב] בהנאה. בשנת האל 1540.

אני מבקש ממך מאוד שכאשר תכתוב אלי שוב, אל תקרא לי 'אדון', שאם לא כן אחשוב שאתה לועג לי, מאחר שאיני סבור שבמצבי אני ראוי לשם או לתואר הזה. ושוב, אקווה שאדיבותך תשפיע עליך בנדון. ולחותן שלך מסור דרישות שלום חמה ביותר בשם מורי, אשר דורש גם בשלומך, ובשמי. אהוב אותי, כפי שאתה עושה, ודע שאני מסור לך.

אם תיודענה לי חדשות נוספות הראויות להימסר, לא אמנע אותן ממך – ידידך בנפש סבסטיאנוס תאודוריקוס.

[הכתובת, בלטינית] אל מטיבו הנערץ, האיש המצוין והחכם ד"ר גאורג פוגלר

5 פוגלר פרסם קטעים של משא ומתן ופסקי דין ממלכתיים בענייני דת ובנוגע למפגש חופשי כלל-נוצרי של האומה הגרמנית שהתקיים בשנת 1538, זאת לפי ס' קראוס, עמ' 256, הערה 20

6 המערכת והמהדיר מודים לגב' אלה קליינמן על סיועה בהשלמת התרגום מלטינית.

7 זהותו אינה ידועה.

1956

S. Cum iam Ma: Paulus huc ad præceptorem meum Ket-
 mannium, miserit epistolam quandam germanicam, famu-
 lo philippi ab eius genero Sabino ex Berlin scriptam,
 de comitacione quadam iudeorum, et recuperando regno
 et sacerdotio ipsorum, statui eam, quia te rerum iuda-
 rum avidum esse suam, et is admodum delectari, una cum
 mi præceptoris Ketmannij de ea, opinione. Sicut ipse mihi
 quog; mandavit descriptam ad te dare. Si igitur habeto
 M. Ketmannium existimare, eum, qui se regem Gottaru
 atq; iudeorum esse gloriatur, in hoc tamum infringere,
 ut hoc prætextu recuperanda scilicet terra sancta, atq;
 sacerdotij, cum suis copijs omni pecunia atq; divitijs
 spoliat ac exuat, cum indelicet vim omnem pecunie
 quam mille iam annis ex tota germania suis usuris
 exegerint, ad id perficiendum contulerint. Porro le-
 ctis tuis literis sequenti die continuo adq; Bibliopolam
 atq; ab eo sumpto uno exemplari sacrorum Bibliorum, obtuli
 id pulchrum, ac ut eius figuras uel imagines pulchris
 coloribus ornet ac illuminet mandavi, quod ubi factum
 erit, statim optime compingit, ac per com modum nun-
 cium uel acrigam ad nos deferri curabo. His paucis
 bellissime uale, Data ex æditibus Ketmannij 4 die. Deion-
 bris sub lucem, boni igitur consule. Anno Dni 1540

GNM Nbg.
 Archiv
 Autographen k.41

(Winsheimius)

Rogo te uix ornatissime, cum ad me iterum dederis
 literas me me appelles Dominum, aliqui enim, tuum
 me eo nomine uel titulo indignum, ita usti sum, exi-
 stimem, in putauero mihi id fieri in derisione. Iterum
 valeat tua humanitas, Ac socio tuo, præceptoris
 mei, qui et te reuere mer salutat, et meo nomine

solitissimam salutem minucia, et me ut facis ama, atq; tibi
commendatum habe.

Si praeerea nomia quaedam scripta digera habuero, non
te celabo.

Tuus ex animo cliens

Salutem ad te non scito mand. pater **Sebastianus Theodoricus**
tua culpa est, qui dupliciter peccat, primum quod et tu no
nisi formel scriptens: dicit qd mundum no mitis q ferat
ad te alioquin ubi et unde ego inuicem in isto angulo
mundi, latens, scribo atq; mite et te rogo ut ne p me sed pro
uolte dei ores cum tuis. Nam pro me nihil sollicitus sum, in
cuius sanguine adhuc calescente Crimicium dicitur multa
millia homicidarum in tota orbe facta sunt reu. Et sanctis
simo illo aduersario christi generalissimorum homicidarum
auter et magister huius mundi instat ut perdat me amen
fiat uoluntas domini dabit mihi fructus meos spiritum et
hoc satanae ministros et contumnam uiuentis et uincam
meriens. Fratri tuo petro no mittis pecuniam sicuti
mifi narrat, tu uide ut cures eum. Noua apud nos no fi
ut tu scriptisti oia mea ad uos de uenitio. Deinde e
Wormatia citis quam ego. aulis q de me agant, laborat
in reuocem multos articulos. Sed reuocatis mea oris
ista. Papam prig dixi de cetero uicarium nunc reuoco
et dico Papa e cetero aduersarij et apostoly diaboli
hoc me cogit. ulla sceleratissima ei sacri legis quia
christum agente damnat. Date in loco Wittenberga
1521 die palmarum.

Lützow von Drafsomb
tomo 9. Janus f. 158.
Schriften - f. 172 t. 1.

Martinus Luther
Augustus
Strigomii. Vals
Thuring. f. 2

Seguimur nomia et conio
trauio in deo omni.

בעמוד השני של
מכתב תאודוריקוס
מועתקת גם איגרת
שכתב מרטין לותר,
ושנשלחה ביום
ראשון של התמרים,
יום ראשון שלפני
חג הפסחא,
בשנת 1521
מהעיר ויטנברג.
באיגרת זו, שאין
לה דבר עם 'קשר
היהודים', הביע
לותר את החלטת
הנחושה שלא
להיענות לדרישות
לסגת מעקרונותיו.
בסוף איגרת זו יש
הערה בכתב-יד
אחר וזו לשונה:
'אחרי זה - חדשות
על "קשר היהודים"'

הפרסומים בעת החדשה

תוכנו של תיק ה'קשר היהודי' פורסם לראשונה במאמר שכתב ר' שמידט בשנת 1894 בידעון של ה'מוזאון הגרמני הלאומי'.⁸ שמידט סקר בקצרה את תוכנו של התיק שבו נמצאים שני המכתבים וגם מכתב של מרטין לותר שאין לו דבר עם הפרשה הנידונה ולכן לא פורסם. שמידט הוסיף ביוגרפיה קצרה של תאודוריקוס, ולאחר מכן הביא את הנוסח המלא של שני המכתבים בשפת המקור, בלי תרגומים. המחבר נמנע מביקורת וממסקנות כלשהן.

פעם נוספת הובא ה'קשר היהודי' לידיעת הציבור במאמרו של שמואל קראוס 'כוונתם של היהודים לכבוש את פלשתינה בשנה 1540', שפורסם בשנת 1921 בעיתון 'אלגמיינה צייטונג דס יודנטומס'.⁹ מכתבו הלטיני של תאודוריקוס הובא שם בתרגום גרמני, והמכתב האחר הועתק מהמקור ללא שינוי. נוסף על כך הביע קראוס את הערכותיו על הפרשה הנדונה. הוא הצטרף לדעתו של קצמן שהמדובר בהרפתקה מפוקפקת של קבוצת נוכלים שכל מטרתם הייתה לסחוט כסף מיהודים בעלי הון ותו לא. הוא ציין כי שמו של האסיר, שבבורותו ובשחצנותו קרא לעצמו 'מלך הגוטים והיהודים' ו'צאצא שבט עמלק', אפילו לא הוזכר, לכן אי אפשר לחקור את הרקע שלו ושל שאר המנהיגים הטובים והחזקים' מרחבי אירופה, שאמורים היו לגייס 200,000 איש למסע במזרח שעתיד היה להימשך עשר שנים תמימות. לדברי קראוס מדובר במבצע שהיקפו גדול מזה של מסע צלב, דבר שקשה היה להעלותו על הדעת במאה השש־עשרה. קראוס גם הטיל ספק אם 'עשירי היהודים', שהיו אנשי עסק מנוסים, היו מתייחסים בכובד ראש להרפתקן מפוקפק מעין זה, שלא לדבר על הפקדת מזומנים בידיו. גם הידיעה שבידי סוחרים יהודים בקרקוב ובפראג היו כמויות של מלחת ושל אבק שרפה אינה מוכיחה דבר. מתקבל יותר על הדעת שהחזיקו בחומרים אלה לצורכי מסחר ללא כל קשר ל'כיבוש ארץ הקודש'.

אולם מנגד העלה קראוס את הסברה שמא תנועה כזו הייתה אפשרית באווירה האפוקליפטית ששררה באירופה במאה השש־עשרה, בתקופת הרפורמציה. כדוגמה הזכיר את 'ממלכת ציון' שהקים בעיר מינסטר שבווסטפליה יאן מליידן (Jan van Leiden), אחד ממנהיגייה של כת האנבפטיסטים שהכריזו על עצמו כיוורשו של דוד המלך. הוא הנהיג משטר רודני שהיה מבוסס על הברית הישנה בלבד, והחזיק מעמד שלוש שנים (1532-1535). גם בקרב יהודי אירופה הופיעו באותה תקופה אישים שהניעו אותם רעיונות משיחיים. אחד מהם היה ר' אשר למליין, שהפיץ את דעותיו בראשית המאה השש־עשרה בין יהודי צפון איטליה. ידוע יותר הוא דוד הראובני, שכינה את עצמו נסיך מבית מלכות ראובן; הוא נפגש עם האפיפיור קלמנס השביעי ברומא ועם הקיסר קרל החמישי ברייכסטאג של רגנסבורג בשנת 1532 והציג בפניהם את תכניתו לכיבוש ארץ הקודש במסע משותף של יהודים ונוצרים. אליבא דקראוס לא מן הנמנע שגם בקרב יהודי גרמניה היו מי שקסם להם הרעיון המשיחי

8 (R. Schmidt, 'De conjuratione Judaeorum', *Mitteilungen aus des Germanischen Nationalmuseum*, (Jahrbuch 1894 pp. 102-104

9 S. Kraus, 'Wie die Juden im Jahre 1540 Palästina erobern wollten', *Allgemeine Zeitung des Judentums*, 28 October pp. 255-256, 1921

של כיבוש הארץ והחזרת תפארת הכהונה ליושנה, והם תרמו מכספם להרפתקה זו מבלי לבדוק את מגיעיהם האמתיים של הוגיה.

דמות המפתח: יואכים השני

דמות המפתח בפרשה הנדונה היא הנסיך הבוחר יואכים השני לבית הוהנצולרן.¹⁰ יחסה של שושלת זו ליהודי ארצה במאה השש-עשרה היה אמביוולנטי. בשנת 1509 התיר יואכים הראשון, אביו של יואכים השני, למשפחות יהודיות רבות להתיישב בברנדנבורג על אף התנגדות העירוניים והכהונה.

אולם כבר כעבור שנה חל שינוי דרמטי. ב־6 בפברואר 1510 נגנב מכנסייה באחד מכפרי ברנדנבורג מכל מוזהב וכו שני לחמי קודש. הגנב נתפס והודה במעשיו בפני השופט המקומי, וזה ראה חובה להודיע לראש הכנסייה על הפגיעה בתשמישי הקודש. לפי דרישת ההגמון של ברנדנבורג נערכה חקירה נוספת שבה נכחו גם נציגי הכנסייה, ותוך כדי עינויים קשים מסר הגנב את מה שהכנסייה רצתה לשמוע: הוא הודה שאכל את אחד הלחמים ואת האחר מכר ליהודי בשם סלומון מהעיר שֶפְנָדָאו. סלומון זה נעצר מיד, עונה קשות אף הוא, ולבסוף הודה בכל מה שדרש ממנו החוקר: שדקר את הלחם עד זוב דם, ושאת החתיכות מסר ליהודים במקומות שונים בברנדנבורג. מיד נעצרו עשרות יהודים ברחבי הנסיכות, הובאו לברלין ונחקרו שם על ידי הנסיך הבוחר עצמו. כולם עונו קשות ונאלצו להודות בכך שנוסף על חילול קודשי הנצרות רצחו ילדים נוצרים לפי מצוות דתם. חלק מהנחקרים מתו בעינויי החקירה.



הנסיך הבוחר של ברנדנבורג, יואכים השני (1505-1571), תחריט של אלברכט זירר

במשפט מבויים, ששיבתו האחרונה התקיימה בשוק החדש בברלין ב־19 ביולי 1510, נדונו שלושים ושמונה הנותרים למיתה על המוקד, וגזר הדין בוצע מיד. דינם של שלושה שהסכימו להתנצר 'הומתק' להתות ראשיהם. לאחר מכן נכנע הנסיך, שהיה קתולי אדוק, ללחץ הכנסייה, וכל יהודי ברנדנבורג גורשו.¹¹ רק באזור הגבול המזרחי, בעיירות שְוֹרִיץ ומזריץ', התיר הנסיך בשנת 1532 ליהודים פולנים לשוב ולסחור בירידים השנתיים.¹²

10 משפחת האצולה הוהנצולרן מקורם במצודה בשם זה במדינת וירטמברג, מצודה שבכעלותם עד היום. הם כיהנו בשנים 1214-1427 כרוזני המצודה של נירנברג, משנת 1415 כנסיכים בוחרים של ברנדנבורג, משנת 1701 כמלכי פרוסיה, ומשנת 1871 עד 1918 גם כקיסרי הרייך הגרמני השני.

11 A. Ackermann, *Geschichte der Juden in Brandenburg*, Berlin 1906, pp. 34-49; E. Wolbe, *Geschichte der Juden in Berlin und in der Mark Brandenburg*, Berlin 1937, pp. 50-58; A. Maimon (ed.), *Germania Judaica*, III, Tübingen, 1987, p. 145; W. Heise, *Die Juden in der Mark Brandenburg bis 1571*, Berlin 1932, pp. 210-221 ש' דובנוב, דברי ימי עם עולם, ו: המאה השש-עשרה והמחצית הראשונה של המאה השבע-עשרה, תרגם ב' קרוא, תל-אביב תשי"ח, עמ' 93.

12 אקרמן (שם), עמ' 53.

בנו יואכים השני, שעלה לשלטון בשנת 1534, המשיך במדיניות של אביו. שינוי מפתיע חל כחמש שנים לאחר מכן. יואכים השני, שבינתיים הנהיג בארצו את הרפורמציה, השתתף במפגש הנסיכים הגרמנים עם הקיסר קרל החמישי בעיר פרנקפורט ב-1539 באפריל, מפגש שנועד לגשר על חילוקי הדעות הדתיות והפוליטיות בין השליטים הקתולים לשליטים הפרוטסטנטים, ושכונה לימים 'שביתת נשק של פרנקפורט' (Frankfurter Anstand). הנושא היהודי לא עמד כלל על סדר היום, אולם בין המשתתפים נפוצה השמועה שהנסיך יואכים השני מתכוון לגרש את היהודים שאביו התיר את שובם. קדם לו בכך יוהן פרידריך, הנסיך הבוחר של סקסוניה, שגירש את היהודים כבר בשנת 1537. באותו מפגש נכח גם ר' יוסל מרוסהיים, דובר ומליץ יושר מפורסם של יהדות גרמניה, שהיו לו קשרים מיוחדים עם הקיסר והמלכים הגרמנים, ושכונה 'נגיד ומצווה ליהודים'. הוא בא למפגש זה כדי לסתור את ההאשמות של לותר נגד הדת היהודית



וכן ניסה למנוע את גירוש היהודים מהמדינות הפרוטסטנטיות. לותר עצמו לא השתתף באותו מעמד ויוצג על ידי מרטין בוצר ועוד שני מלומדים פרוטסטנטים. במהלך המפגש התרחש מה שכינה ר'

יוסל בכתביו 'נס בתוך נס'¹³. ה'נס' הראשון היה שמלנכתון קם והוכיח את חפותם של יהודי ברנדנבורג מכל פשע במשפט של 1510. מלנכתון שמע מפי הכומר שבפניו התוודה הגנב לפני הוצאתו להורג, כי הורה באשמה שיוחסה לו בגלל הלחץ שהופעל עליו, וכי הודאתו לא הייתה אמת. הכומר, שמצפונו לא נתן לו מנוח, איץ עם בשורה זו אל ההגמון, כדי להציל את הנדונים למוות ברגע האחרון, אולם ההגמון הורה לו לשתוק. לאחר שהפך אותו כומר לפרוטסטנטי, הוא חשף את העניין בפני מלנכתון. ה'נס' השני היה שהנסיכים יואכים השני מברנדנבורג ויוהן פרידריך מסקסוניה התרשמו עמוקות מהצהרתו של מלנכתון, ור' יוסל הצליח לשכנעם לחדול מיחסם העוין כלפי היהודים

למעלה: ר' יוסל בן גרשום, איש רוסיים, (1554-1478) שתדלן ומנהיג יהודי בארצות אשכנז בשלהי ימי הביניים; חיתוך עץ סטירי מתקופת הרפורמציה משמאל: פיליפ מלנכתון, תחריט של אלברכט דירר, 1526



13 ר' יוסף איש רוסיים, כתבים היסטוריים, מהדורת ח' פרנקל-גולדשמידט, ירושלים תשנ"ו, עמ' 107-103, 301, 332; H. Breslau, 'Aus Strassburger Judenakten', Zeitschrift für die Geschichte des Judentums, 5 (1892), p. 317

Barhaffrige Absonterfeyung oder Gestalt/ des angeführten Leupoldt Jüden/
 sampt fürbildung der Execution/ welche an ihne/ seiner teuchterlichen graulichen und vürnehmlichen thaten halben/ so er an dem
 beschuldigen Christlichen Kayser begangen/ den 28. Junii 1573. zu Vercellen/ nach auß der Christlichen und Kayserlichen Rechten/ vordessen verordnet ist.
 Darneben fürghlich vnd anderer Jüden trawnen/ so etwan von jsten vnder alle menschliche Affecten/ vnd miltiden
 gegen den Christen anrichten sollet/ auß gütlichen vnd christlichen willen/ so man sie gut und vortunung/ auff das sie sich für solchen Kayser
 Gegen die Jüden vnder jren nachden/ im Kayserlichen Rechten/ vnd an tag geben.
 4. 2. 3. 2.



הוצאה להורג
 פומבית של יום
 טוב ליפולד, ראש
 הקהילה היהודית
 ומנהל המטבעה
 בברנדנבורג
 ב-28 בינואר 1573,
 חיתוך עץ של
 לאונרד טורנייסרס

ולתיר את שובם אל מדינותיהם. יוהן פרידריך פרסם מיד לאחר שובו הוראה שלפיה הורשו היהודים לרכוש אישורי כניסה ולנוע בשטח הנסיכות, אך כעבור ארבע שנים חזר בו ושוב גירש את כל היהודים מארצו. ר' יוסל כתב בסיפוק שיואכים השני עמד בדיבורו ולאחר שובו מפרנקפורט ניסה לתקן את העוול שעשה אביו ליהודי ארצו. ב-25 ביוני 1539 הורה לעיריית פרנקפורט שעל גדות האודר ולערים אחרות לתת ליהודים רשות כניסה ומסחר, ובשנת 1543 הורשו היהודים לגור דרך קבע ברחבי ברנדנבורג, על אף ההתנגדות ראשי העיריות, הכנסייה והגילדות של הסוחרים ושל בעלי המלאכה.

לניהול של אוצר הנסיכות וגם של נכסיו האישיים במשך כל שנות שלטונו השתמש יואכים השני בשני יהודי חצר, ששירתו אותו בנאמנות וביעילות, תחילה במיכאל יהודה מִדְרְנְבוּרְג ואחרי מותו ביום-טוב ליפולד.¹⁴ אולי גם פעולתו האישית התקיפה של הנסיך בפרשת הנוכל שרצה לארגן את המסע לכיבוש ארץ הקודש – כשהורה לאסור אותו ודחה את ניסיונם של אצילים גרמנים לשחררו – נבעה מרצונו להגן על היהודים מפני מעשי הונאה וגזל. אולם יש להיזהר בהערכת יחסו של יואכים לנתיניו היהודים. הוא היה בזבזן מופלג, ובקופת המדינה היה בזמנו גירעון כרוני. הוא בנה ארמונות מפוארים, ובהם זה שבגרונולד, שחובר אל הבירה על ידי שדרת פאר, שנודעה לימים בשם קורפירסטנגס. הוא הוציא הון עתק על ניסויים אלכימיים, ואף השתתפות מדינתו במלחמה נגד התורכים גרמה להוצאות רבות. חצרו נוהלה ביד רחבה, כולל מתנותיו הנדיבות לפילגשו, אם

14 I. Elbogen, *Geschichte der Juden in Deutschland*, Berlin 1935, pp. 110–113. על מיכאל ראו: וולבה (לעיל), הערה (11), עמ' 68–71; על ליפולד: שם, עמ' 74–83.

בתו.¹⁵ אחד ממקורות ההכנסה של המדינה היה דמי הכניסה והמסים השנתיים הגבוהים שהוטלו על היהודים.¹⁶ אולי גם סכום הכסף הגדול באמתחתו של הנוכל, שנועד לכיבוש ארץ הקודש, לא הוחזר ליהודים, אלא הועבר לאוצר הנסיך, אך זו השערה בלבד ואין לכך שום סימוכין. תקופת החסד ליהודי ברנדנבורג לא האריכה ימים. יואכים השני נפטר בשנת 1571. בנו ויורשו, יוהן גאורג, הורה מיד לאסור את ליפולד, שמונה בשנת 1556 על ידי הנסיך הבוחר לראש הקהילה היהודית בברנדנבורג, ובשנת 1565 למנהל המטבעה (Münzmeister) ולאחראי לקופת הנסיך. בגלל גביית מסים אכזרית לטובת נסיכו הבזבזני והתנהגותו הפיננסית הפסולה היה ליפולד שנוא על יהודים ונוצרים כאחד.¹⁷ יואכים השני עורר עליו את כעסו של לותר, וזה הזהיר את הנסיך עוד בשנת 1545 מפני ה'עֶרְמָה היהודית' ומהשפעתם ה'מזיקה' של היהודים.¹⁸ ליפולד הואשם בהרעלת יואכים השני ובמעילות, והוצא להורג באכזריות בשנת 1573. יהודי ברנדנבורג גורשו באותה שנה, לאחר שחויבו לשלם 'דמי יציאה' גבוהים. צו גירוש זה היה בתוקף עד 1671 – אז התיר פרידריך וילהלם, שכונה 'הנסיך הבוחר הגדול', לחמישים משפחות יהודיות שגורשו מווינה להתיישב דרך קבע בחבלי הנסיכות שהתרוקנו עקב מלחמת שלושים השנה. כל משפחה נדרשה להביא לפחות 10,000 טלר הון עצמי, ונאסר עליהן להקים בתי כנסת.¹⁹ מאז ועד חורבנה של יהדות אשכנז היו קיימות קהילות יהודיות באזור.

15 וולבה (שם), עמ' 76.

16 A. Kohut, *Geschichte der deutschen Juden*, Berlin 1898, p. 540; הייזה (לעיל, הערה 11), עמ' 234.

17 וולבה (לעיל, הערה 11), עמ' 76.

18 הייזה (לעיל, הערה 11), עמ' 235.

19 'ברלין', א"ע, ט, טור 769.